

EVRİM VE AHLÂK FİLOZOFU
İBN MİSKEVEYH
DÜŞÜNCESİNDE
TANRI, EVREN VE İNSAN

Müfit Selim SARUHAN

Eskiyeni Yayınları: 44

Evrım ve Ahlāk Filozofu
İBN MİSKEVEYH DÜŞÜNCEİNDE
TANRI, EVREN VE İNSAN

Müfit Selim SARUHAN

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
AYDAN BASIM ve YAYIM LTD. ŞTİ.
Örnek Sanayi Sitesi Alinteri Bulvarı
364. Sokak No: 4 Ostim/ANKARA
Tel: 0312.354 46 27-28

(1-3. Baskılar: İlahiyat Yayınevi)
4. Baskı: Şubat 2018

ISBN: 978-605-5978-49-5

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 Ulus-Altındağ/ANKARA
Tel: (0312) 310 08 60 (pbx) - Fax: (0312) 311 47 89
Web: www.eskiyeni.org • e-mail: fcr@fcr.com.tr

EVRİM VE AHLÂK FİLOZOFU
İBN MİSKEVEYH
DÜŞÜNCESİNDE
TANRI, EVREN VE İNSAN

Müfit Selim SARUHAN

ANKARA 2018

Müfit Selim SARUHAN

Bitlis'te doğdu (1969).Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi (1992). İslam Felsefesi alanında, *İslam Düşüncesinde Metafor* konulu teziyle Yüksek Lisansını (1994), *İslam Ahlak Felsefesinde Bilgi ve Hürriyet* başlıklı çalışmasıyla da doktorasını Ankara Üniversitesi'nde tamamladı (2000). Aynı üniversitenin İlahiyat Fakültesi'nde doçent (2008) ve profesör (2013) oldu. 1995 yılından bu yana Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Kırgızistan, Romanya, İtalya ve Kazakistan'da misafir öğretim üyesi olarak bulundu. Alanı ile ilgili yayımlanmış kitapları, ulusal ve uluslararası düzeyde kitap bölümleri, editörlük çalışmalarının yanısıra makale ve bildirileri bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

TRANSKİPSİYON SİSTEMİ -----	7
KISALTMALAR -----	8
IV. BASKI İÇİN ÖNSÖZ -----	9
GİRİŞ	
İBN MİSKEVEYH'İN İSLAM FELSEFESİNDEKİ YERİ -----	13
A) İbn Miskeveyh -----	13
B) Eserlerinin Değerlendirilmesi -----	19
C) İslam Felsefesinde Metafizik ve İbn Miskeveyh'in Yeri -----	31
BİRİNCİ BÖLÜM	
İBN MİSKEVEYH DÜŞÜNÇESİNDE TANRI -----	41
A) Tanrı'nın Varlığı -----	43
1. Duyusal ve Akli Bilgi Kapsamında Tanrıyı İspatlamada Kolaylık ve Güçlükler -----	43
2. İbn Miskeveyh'te Hareket Delili -----	52
a) Hareketin Gizil Gücü: Arzu -----	56
b) Hareket Etmeyen Hareket Ettirici -----	59
B) Tanrı'nın Nitelikleri -----	65
1. İbn Miskeveyh ve Selbî Yaklaşımı Üzerine: Tanrı Ne Değildir? -----	65
2. Tanrı'nın Birliği -----	71
a) Failin Bir Olmasının Gerekçeleri -----	73
b) Bir Failden Farklı Fiillerin Ortaya Çıkışı -----	75
3. Tanrı'nın Ezeliliği -----	76
C) Tanrı ve Evren -----	77
1. Evrenin Yaratılışı -----	77
2. Yoktan Yaratılış -----	78
3. İbn Miskeveyh Sisteminde Evrim -----	82
a) Bitki Basamağı ve Özellikleri -----	84
b) Hayvan Basamağı ve Özellikleri -----	86
İKİNCİ BÖLÜM	
İBN MİSKEVEYH'İN İNSAN ANLAYIŞI -----	89
A) Nefs ve Mahiyeti -----	91
1. Nefsin Güçleri -----	96
2. Beş Dış Duyu -----	96
3. İç Duyular -----	97
a) Ortak Duyu -----	97
b) Mütahayyile Gücü -----	98

c) Hafıza Gücü -----	99
d) Düşünme Gücü -----	99
B) Nefs ve Mutluluk -----	100
C) Nefs ve Ölüm Sonrası -----	106
D) İnsan ve Ölüm Korkusu -----	114
E) İbn Miskeveyh'in Olgun İnsanı -----	117
F) Toplumsal Bir Varlık Olarak İnsan -----	127

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBN MİSKEVEYH'TE PEYGAMBERLİK -----	133
A) İbn Miskeveyh'te Peygamberlik -----	135
B) Vahyin Türleri -----	143
C) Peygamberlik ve Kehanet -----	144
D) Nebi ve Resul -----	146
E) Nebi ve Mütenebbi -----	147

SONUÇ ----- 151

KAYNAKÇA ----- 157

DİZİN ----- 167

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

ء : '

ث : S, s

ح : H, h

خ : H, h

ذ : Z, z

ص : S, s

ض : D, d

ط : T, t

ظ : Z, z

ع : '

ق : K, k

ا : ā

و : ū

ي : ī

KISALTMALAR

- E. I.* : *Encyclopedia of Islam*
E. P. : *Encyclopedia of Philosophy*
F. A. : *el-Fevzu 'l-aşğar*
H. Ş. : *Havāmi 'l ve 'ş-şevāmil*
H. H. : *el-Hikmetu 'l-ħālīde*
İ. A. : *İslām Ansiklopedisi*
I. C. : *Islamic Culture*
I. S. : *Islamic Studies*
I. Q. : *Islamic Quarterly*
K. S. : *Kitābu 's-sa 'āde*
T. A. : *Tehzību 'l-aħlāk*

IV. BASKI İÇİN ÖNSÖZ

İslam felsefesi, bir araştırma alanı olarak gerek felsefi problemlerin ele alınması ve gerekse filozoflar hakkında yapılan bağımsız çalışmalarla önemini ve ilgi çekiciliğini her geçen gün daha da artırmaktadır. İslam felsefesi, isminde oluşan iki büyük sistemin bir ürünü olup, din ve felsefe ilişkisinin tarihî süreç içerisinde bir araya gelişinin ve etkileşiminin örneklerinden biridir. İslam ile insan zihninin çabası olan felsefenin macerasını gözler önüne seren İslam Felsefesi Tarihi, bir anlamda insanlık düşünce tarihinin önemli göstergelerinden biridir.

Genel felsefe tarihinde olduğu gibi İslam felsefesi tarihinde her filozof, ayrı bir düşünce zenginliğinin ve çeşitliliğinin numunelerini gözler önüne sermektedir. Felsefenin ayrıcalığı ve zihni yükseltici işlevi, benzer gibi görünen düşüncelerin içinden farklılıkları ortaya çıkarmakta görülmektedir. İlk bakışta sıradan bir okuyucu için tekrarlar olarak algılanabilecek olan felsefe tarihi; sistemli ve titiz bir okuyucunun zihninde önceki düşüncelerden etkilenmesi ve sonraki düşünceleri doğurması bağlamında tüm ayrıcalığıyla belirginleşebilmektedir. Her düşünce ve düşünür, bir anlamda, kendinden önceki tarihsel ve düşünsel ortamın ürünü olduğu gibi, kendinden sonraki düşüncelerin de hazırlayıcısı olma özelliğini taşımaktadır.

Bu çalışmanın temel hareket noktası olan İbn Miskeveyh ismi, daha çok, ahlâk ilmiyle çağrışım yapmaktadır. Ahlâk felsefesi alanında yapılan çalışmalarda onun *Tehzibu'l-ahlâk* isimli eserinden yararlanılır. İbn Miskeveyh'in ahlâk felsefesine kaynaklık teşkil eden bu eseri üzerine yapılan bağımsız çalışmalar azdır. Bununla birlikte, onun metafizik, Tanrı ve nitelikleri, yaratılış, peygamberlik ve ölüm ötesi konulardaki görüşlerinin incelenmesi yeni araştırmacıları beklemektedir.

Bu çalışmanın sınırları içinde filozofumuzun İslam felsefesindeki yeri ve metoduna değinerek eserlerinin temel özellik

ve içerikleri üzerinde duracağız. Birinci bölümde Tanrı, varlığı ve nitelikleri ile yaratılış ve evrim konularında filozofumuzun tespitlerini sunarak, diğer İslam filozoflarının görüşleriyle karşılaştırmalı olarak değerlendirmeye çalışacağız.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise İbn Miskeveyh'in insan anlayışı üzerinde yoğunlaşılacaktır.

Batılı araştırmacılar tarafından hümanist olarak vurgulanan İbn Miskeveyh sisteminde, nefis ve özelliklerini ve duysal yetilerini belirlemeye çalışacağımız bu incelememizde, nefsin mutluluğunun duysal ve akli boyutu üzerinde durmaya çalışacağız. Nefsin ölüm ötesi durumunu ve insanın doğasında barındırdığı ölüm korkusunun içeriği hakkında İbn Miskeveyh'in ruhsal tıp bağlamındaki katkılarını değerlendireceğiz. İnsan konusunu ele aldığımız ikinci bölümün son başlığı olarak İbn Miskeveyh düşüncesinde olgun insanı, İslam felsefesinde ideal insan portresinin temel çizgileri açısından belirlemeye yöneleceğiz.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise bir anlamda Tanrı ve insan ilişkisinin pratik bir sonucu olarak görülebilecek, vahiy ve peygamberlik konusu incelenecektir. İbn Miskeveyh'in metafizik sisteminde, vahyin epistemolojik temellerinin nasıl belirlendiğini de açıklamaya çalışacağız.

Çalışmamızda gerek Doğu gerekse Batı dünyasında filozofumuz hakkında yapılan çalışmalarını çeşitli taramalarla tespit ettik.

Kendisine yapılan referanslar çok olmasına rağmen İbn Miskeveyh'le ilgili bağımsız çalışma azdır. Bu çalışmanın, İbn Miskeveyh ve felsefi sistemi hakkında yeni çalışmalarını özendirmesi en büyük dileğimizdir.

Bu vesileyle, *el-Fevzu'l-aşgar*'ı *Le Petit Salut* adıyla Fransızcaya çeviren Roger Arnaldez'in eserinden Fransızca katkılarıyla yararlandırıran ve muğlak Arapça ifadelerinin anlaşılmasında yardımlarını esirgemeyen, her çalışmamızda bilim dili olarak Türkçeye sahip çıkmamızı özendirip çalışmayı baştan sona okuyup geliştiren hocam Prof. Dr. Hayrani Altıntaş'a; *İslam Ansiklopedisi*'ne "İbn Miskeveyh" maddesini yazan ve bu ma-

kalesiyle çalışmama ana çizgileriyle yön veren ve tüm çalışmalarımda bana hep destek olan Prof. Dr. Mehmet Bayrakdar'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca Arapça ifadelerde yardımına başvurduğum Doç. Dr. Sabri Erdem ve metni büyük ölçüde okuyan ve önemli katkılarda bulunan tartışmalarıyla çalışmanın seyrine katkı sunan Prof. Dr. Gürbüz Deniz'e ve metod açısından önerilerde bulunan Prof. Dr. Mahmut Ay'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Avustralya'da özellikle İbn Miskeveyh hakkında çalışmaları bulunan Queensland Üniversitesi'nden Prof. Dr. Roxanne Marcott'a bana sağladığı kaynaklar ve internet üzerinden müzakereleri için teşekkürü bir borç bilirim.

Bu çalışma ilk kez 2005 yılında yayımlandıktan sonra hakkında değerlendirme, öneri ve tespitleri ile önemli katkılarda bulunan Prof. Dr. İlhan Kutluer, Prof. Dr. Kasım Turhan ve Prof. Dr. Yaşar Aydın'ya teşekkür ederim. 2017 Türkiye Yazarlar Birliği tarafından yılın yayınevi seçilen Eskiye Yayınları'nın değerli editörü Hüseyin Nazlıyıldız Beyefendiye IV. baskıdaki titiz katkısı için ve yine Anadolu İlahiyat Akademisinin Kurucu Müdürü değerli Kur'an araştırmacısı Tuncer Namlı ve Değerli bilim insanı Prof. Dr. İhsan Toker Beylere bütün katkıları için müteşekkirim. IV. baskı için kitabın başlığına "Evrım ve Ahlâk Filozofu" ifadesi eklendi. Son dönemlerde artan İbn Miskeveyh konulu çalışmalara ve araştırmacıların çabasına dikkat çekmek için bu çalışmada doğrudan yararlanılmasa da bazı eserlere kaynakçada öneriler olarak atfen yer vermeye çalıştık.

Prof. Dr. Müfit Selim SARUHAN
Ankara 2018